FARG‘ONA VODIYSI SHAROITIDA KAM QAVATLI TURAR JOY BINOLARINING FUNKSIONAL-REJAVIY YECHIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Muhammadzoir Salimov

Farg‘ona davlat texnika universiteti, arxitektura yo‘nalishi talabasi

E-mail: salimovmuhammadzoir1@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Farg‘ona vodiysi sharoitida kam qavatli turar joy binolarini funksional-rejaviy tashkil etish masalasi ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ko‘rib chiqiladi. Asosiy e’tibor xonalarni vazifasiga ko‘ra guruhlash, umumiy va shaxsiy zonalar o‘rtasidagi bog‘lanish, kirish va ichki harakat yo‘nalishlari, tabiiy yoritish hamda hovli bilan aloqaga qaratiladi. Farg‘ona an’anaviy turar joylari haqidagi mavjud nashrlarda ayvon, hovli, dahliz va mahalliy turmush tarziga mos rejalashtirish elementlari muhim mavzu sifatida yoritilgan. Shu manbalardan kelib chiqib, maqolada kam qavatli uylar rejasini tahlil qilish uchun sifat mezonlari taklif etiladi. Ushbu ish adabiyotlar sharhi bo‘lib, muallif tomonidan o‘lchangan obyektlar, so‘rovnoma yoki sonli tajriba natijalarini da’vo qilmaydi.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona vodiysi; kam qavatli turar joy; funksional-rejaviy yechim; hovli; ayvon; tabiiy yoritish; xonalararo bog‘lanish; me’moriy rejalashtirish.

1. Kirish

Turar joy binosining me’moriy sifati faqat fasad ko‘rinishi bilan emas, balki undagi kundalik hayot qanday tashkil etilishi bilan ham belgilanadi. Xonalar tarkibi va o‘zaro bog‘lanishi, kirish qismidan asosiy xonalarga borish qulayligi, umumiy foydalanish va shaxsiy hududlarning farqlanishi hamda tabiiy yorug‘likdan foydalanish rejaning muhim jihatlaridir. Kam qavatli turar joylarda ushbu masalalar ko‘pincha hovli, ochiq va yarim ochiq makonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Farg‘ona vodiysining an’anaviy turar joylari haqidagi nashrlarda hududiy me’moriy an’analar, ichki va tashqi makonlarning tashkil etilishi hamda ayvon, tobadon va hovli kabi elementlar tilga olinadi [1; 2]. Bu mavzularni zamonaviy uy loyihalariga ko‘chirishda tarixiy shakllarni aynan takrorlashdan ko‘ra, ularning makoniy vazifalarini tushunish va bugungi turmush ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish muhimdir.

Maqolaning maqsadi — ilmiy adabiyotlarda yoritilgan yondashuvlarni umumlashtirish va Farg‘ona vodiysidagi kam qavatli turar joy rejasini baholash uchun funksional-rejaviy mezonlar tizimini taklif qilish. Tadqiqot savoli: xonalar guruhlanishi, ichki harakat, tabiiy yoritish va hovli bilan bog‘lanishni birgalikda ko‘rib chiqish rejalashtirish qarorlarini qanday izchil baholashga yordam beradi?

2. Tadqiqot usuli va manbalar doirasi

Maqola adabiyotlar tahliliga asoslangan. Asosiy manbalar sifatida Farg‘ona an’anaviy turar joy arxitekturasi va uning zamonaviy uy-joy loyihalashdagi qo‘llanishiga bag‘ishlangan ikki ochiq ilmiy nashr ko‘rib chiqildi [1; 2]. Birinchi manbada Qo‘qon misolida an’anaviy turar joylarning me’moriy xususiyatlari, ichki-tashqi rejalashtirish elementlari va iqlimga moslashuv masalalari bayon qilingan. Ikkinchi manbada Farg‘ona an’anaviy turar joylarining umumiy tuzilishi, asosiy xonalar tarkibi, funksional-fazoviy yechimlari va mahalliy an’analarni zamonaviy binolarda qo‘llash masalasi yoritilgan.

Manbalar mazmuni quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha tematik tarzda umumlashtirildi: funksional zonalash; xonalararo va kirish-harakat bog‘lanishlari; hovli va yarim ochiq makonlar; tabiiy yoritish va tashqi muhit bilan aloqa; an’anaviy elementlarni zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish. Bu usul mavjud maqolalarda bayon qilingan fikrlarni qiyoslash va reja tahlili uchun dastlabki mezonlarni shakllantirish imkonini beradi.

Mazkur ishda yangi bino bo‘yicha o‘lchov, foydalanuvchi so‘rovi yoki energiya hisob-kitobi o‘tkazilmagan. Shu sababli natijalar statistik yoki eksperimental xulosa emas, balki manbalar tahlilidan kelib chiqadigan metodik tavsiyalardir.

3. Adabiyotlar tahlili

Abdurasulova Qo‘qon shahri misolida Farg‘ona vodiysining an’anaviy turar joy arxitekturasini ko‘rib chiqib, uning shakllanishida ichki va tashqi rejalashtirish unsurlari, qurilish materiallari hamda iqlimga moslashuv muhimligini qayd etadi [1]. Ushbu yondashuv turar joyni alohida xonalar yig‘indisi sifatida emas, balki yopiq, ochiq va yarim ochiq makonlar o‘zaro ishlaydigan tizim sifatida ko‘rib chiqish zarurligini anglatadi.

Sheraliyevning maqolasida Farg‘ona an’anaviy turar joylarining umumiy tuzilishi, asosiy xonalar tarkibi va funksional-fazoviy yechimlari yoritilgan; muallif mahalliy urf-odat va an’analarni zamonaviy uy-joylarda hisobga olish masalasiga e’tibor qaratadi [2]. Bu manba zamonaviy rejalashtirishda mahalliy me’moriy tajribani faqat bezak sifatida emas, balki xonalar va hovli o‘rtasidagi foydalanish munosabatlari sifatida o‘rganish mumkinligini ko‘rsatadi.

Ikki manbaning umumiy yo‘nalishi shundan iboratki, hududiy turar joy arxitekturasini tahlil qilishda rejaning ichki tashkiloti va tashqi makon bilan aloqasi birgalikda ko‘rib chiqilishi lozim. Biroq ushbu manbalar asosida barcha Farg‘ona vodiysi uylariga bir xil reja xususiyatlari xos, degan umumlashtirish qilish mumkin emas. Hudud, uchastka shakli, oila tarkibi, qurilish davri va loyiha topshirig‘i turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli mezonlar har bir obyektga alohida qo‘llanishi kerak.

4. Funksional-rejaviy tahlil mezonlari

Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, kam qavatli turar joy rejasini quyidagi o‘zaro bog‘liq mezonlar orqali baholash taklif etiladi.

Birinchidan, funksional zonalash. Xonalarni umumiy foydalanish, shaxsiy dam olish va xo‘jalik-xizmat ko‘rsatish guruhlariga ajratish rejaning mantiqiy tuzilishini ko‘rishga yordam beradi. Zonalarning joylashuvi oilaning kundalik odatlari va xonalar o‘rtasidagi kerakli aloqalarni hisobga olishi zarur. Mehmon kutish uchun mo‘ljallangan makon bilan yotoq xonalari orasidagi munosabat maxfiylik darajasini belgilaydi.

Ikkinchidan, harakat yo‘nalishlari. Kirishdan umumiy xonalarga, oshxona va sanitariya xonalariga, shuningdek shaxsiy xonalarga o‘tish yo‘llari tushunarli bo‘lishi kerak. Yo‘laklar va o‘tish joylarining vazifasi aniq bo‘lishi, asosiy harakat yo‘nalishlari kundalik faoliyatga xalaqit bermasligi lozim. Bu mezon yo‘l uzunligi bilan birga yo‘nalishlarning kesishishi va foydalanish qulayligini ham ko‘rib chiqadi.

Uchinchidan, hovli va yarim ochiq makon bilan bog‘lanish. Farg‘ona an’anaviy uy-joylariga oid manbalarda hovli va ayvon kabi elementlar muhim me’moriy tarkib sifatida uchraydi [1; 2]. Zamonaviy loyihada ularning vazifasi uchastka sharoiti, iqlim, xavfsizlik va oila ehtiyojlariga qarab belgilanadi. Hovli umumiy xonalar bilan qulay aloqada bo‘lishi mumkin, biroq shaxsiy xonalar maxfiyligini ham saqlash lozim.

To‘rtinchidan, tabiiy yoritish va tashqi muhit bilan aloqa. Xonalar joylashuvi, derazalarning tashqi devorlarga nisbati va ochiq makonlar bilan aloqa sifat jihatdan baholanishi kerak. To‘liq tekshiruvda fasad, kesim, deraza o‘lchamlari, dunyo tomonlari va atrofdagi to‘siqlar ham hisobga olinadi. Ushbu maqolada yoritish bo‘yicha sonli hisob bajarilmagan.

Beshinchidan, moslashuvchanlik. Xonalardan foydalanish bir nechta kundalik ssenariyga mos kelishi, mebel joylashtirishga imkon berishi va turli avlod vakillarining ehtiyojlarini hisobga olishi maqsadga muvofiq. Reja yechimi universal deb e’lon qilinmaydi; u muayyan loyiha topshirig‘i va foydalanuvchilar tarkibiga qarab tekshiriladi.

5. Muhokama

Taklif etilgan mezonlar rejalashtirishni bitta ko‘rsatkich bilan baholamaslik kerakligini ko‘rsatadi. Masalan, xonalar sonini ko‘paytirish funksional qulaylikni avtomatik ravishda oshirmaydi: qo‘shimcha xona harakat yo‘nalishlarini murakkablashtirishi yoki tabiiy yorug‘likka ega tashqi devorlar bilan bog‘lanishni kamaytirishi mumkin. Hovliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish qulay bo‘lsa-da, shaxsiy hudud maxfiyligi ham alohida ko‘rib chiqilishi kerak.

An'anaviy elementlardan foydalanish mexanik ko'chirishni anglatmaydi. Hovli, ayvon yoki dahlizning zamonaviy loyihadagi o'rni foydalanuvchi ehtiyojlari, uchastka chegaralari va amaldagi qurilish talablariga muvofiq baholanadi. Mavjud adabiyotlar hududiy me'moriy tajribani o'rganish uchun asos beradi, ammo muayyan rejaning eng yaxshi yechim ekanini isbotlash uchun chizma tahlili, maydon hisoblari, yoritish tekshiruvi va zarur bo'lsa foydalanuvchi fikrlarini o'rganish talab etiladi.

Keyingi bosqichda muallifning o'quv loyihasi tanlanib, xonalar ro'yxati va maydonlari, eshik-derazalar joylashuvi, asosiy harakat yo'nalishlari hamda hovli bilan aloqa qayd etilishi mumkin. Dastlabki va takomillashtirilgan reja mavjud bo'lsa, ikkalasi bir xil mezonlar asosida solishtiriladi. O'lchovlar bajarilmaguncha sonli yaxshilanishlar yoki foiz ko'rsatkichlarini e'lon qilish ilmiy jihatdan asosli bo'lmaydi.

6. Xulosa

Ilmiy adabiyotlar tahlili Farg'ona vodiysining an'anaviy turar joy arxitekturasini o'rganishda ichki rejalashtirish, hovli va yarim ochiq makonlar, mahalliy turmush tarzi hamda tashqi muhit bilan aloqani birgalikda ko'rib chiqish muhimligini ko'rsatadi [1; 2]. Shu asosda kam qavatli turar joy rejasini tahlil qilish uchun funksional zonalash, harakat qulayligi, hovli bilan aloqa, tabiiy yoritish va moslashuvchanlik mezonlari taklif etildi.

Maqolaning natijasi — keyingi loyiha tahlilida qo'llash mumkin bo'lgan sifat mezonlari tizimidir. Hozirgi bosqichda u muayyan uy loyihasi bo'yicha o'lchangan natijalarni bermaydi va yangi empirik xulosa sifatida talqin qilinmasligi kerak. Keyingi tadqiqotda real loyiha chizmalari, maydonlar, fasad va kesimlar asosida mezonlarni tekshirish, shundan so'ng aniq amaliy tavsiyalar va taqqoslama natijalarni shakllantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurasulova, G. (2025). Farg'ona vodiysi an'anaviy turar joylari arxitekturasining o'ziga xos jihatlari (Qo'qon shahri misolida). Наука и инновации, 3(15), 45–50. https://www.in-academy.uz/index.php/SI/article/view/33535

2. Sheraliyev, X. D. (2022). Farg'ona an'anaviy turar-joy arxitekturasini zamonaviy turar-joy binolarida qo'llash. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 169–182. https://econferenceseries.com/index.php/icmsss/article/view/172

3. **Nashrga topshirishdan oldingi eslatma**

4. Bu hujjat adabiyotlar tahliliga asoslangan maqola loyihasidir. Unda muallif tomonidan bajarilgan o'lchov yoki tajriba natijalari kiritilmagan. Yuborishdan oldin ilmiy rahbar yoki kafedra mutaxassisi bilan terminologiya, manbalar sifati, maqola tuzilishi va repozitoriy talablarini tekshirish tavsiya etiladi. Repozitoriyga joylashtirish maqolaning ilmiy taqrizdan o'tganini avtomatik anglatmaydi.